

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

УДК 336.145.1

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

С.В. Онищенко, кандидат економічних наук. Я.С. Голян.
Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка

© Онищенко С.В., 2015.

©Голян Я.С., 2015.

Статтю отримано редакцією 15.05.2015 р.

Вступ. У сучасних умовах однією з найважливіших економічних проблем в Україні з часів її незалежності, є зростання загроз фінансовій і, зокрема, бюджетній безпеці. Це зумовлено негативною динамікою розвитку процесів у соціально-економічній сфері, а саме, розладом системи державних фінансів та фінансів суб'єктів господарювання, що останнім часом усе більш посилюється і проявляється в хронічному дефіциті державного бюджету.

Актуальність дослідження проблематики бюджетної безпеки на сучасному етапі пояснюється тим, що протягом багатьох років Україна має дефіцитний державний бюджет, що потребує залучення додаткових ресурсів у вигляді зовнішніх і внутрішніх запозичень, грошової емісії та інших заходів, які негативно впливають на рівень фінансової безпеки держави в цілому.

Бюджетна безпека є передумовою реалізації ефективної державної фінансово-економічної політики як основи досягнення національних економічних інтересів країни.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики бюджетної безпеки займалися багато вчених, зокрема З. Варналій, А. Городецький, Б. Кишакевич, О. Барановський, І. Ластовченко В. Соловійов, О. Савицька та інші.

Постановка завдання. Мета статті є дослідження тенденцій бюджетної безпеки держави, аналіз динаміки показників та визначення її рівня на сучасному етапі.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі завдання: дослідити сучасні тенденції бюджетної безпеки держави, проаналізувати динаміку дефіциту Державного бюджету України та показників бюджетної безпеки, визначити її рівень.

Основний матеріал і результати. В умовах політичної та економічної нестабільності бюджетна політика є категорією надбудови й обумовлена економічним розвитком держави. У зв'язку із цим органи державної влади, формуючи бюджетну політику, зобов'язані враховувати глобальні тенденції соціально-економічного розвитку, конкретний етап розвитку суспільства та дотримуватися комплексного підходу до розроблення і реалізації заходів бюджетного процесу.

Бюджетна безпека – це спроможність бюджетної системи забезпечити платоспроможність держави під час збалансування доходів і видатків та ефективно використання бюджетних коштів у процесі виконання функцій державного регулювання економічного розвитку, реалізації соціальної політики, а також утримання органів державного управління, забезпечення національної безпеки й оборони.

Бюджетна безпека як важливий фактор соціально-економічного розвитку держави виступає своєрідним індикатором і критерієм ефективності її бюджетної політики та організації бюджетного процесу. З економічного погляду бюджетна безпека виражає здатність держави за допомогою бюджету виконувати властиві їй функції й завдання, а також задовольняти потреби платників податків та отримувачів бюджетних коштів з урахуванням індивідуальних, корпоративних і суспільних інтересів. Отже, забезпечення бюджетної безпеки держави є одним із ключових завдань під час реалізації її стратегічних соціально-економічних пріоритетів [4].

Бюджетну безпеку визначають такі характеристики, як:

- ступінь збалансованості;
- цілісність бюджетної системи;
- ретельність складання, процедури розгляду та затвердження бюджету;
- обсяги бюджетного фінансування;
- наявність або відсутність бюджетних резервів;
- характер касового виконання бюджету;
- чисельність податкових пільг;
- дотримання бюджетної дисципліни [7].

Найважливішим індикатором бюджетної безпеки держави є рівень бюджетного дефіциту, і тому однією з основних загроз виступає перевищення реального бюджетного дефіциту над запланованим, що піддає сумніву ефективність роботи органів державного управління та може спричинити труднощі у співпраці з міжнародними фінансовими організаціями.

Об'єктом бюджетної безпеки виступає діяльність держави, фінансових інституцій, спрямована на реалізацію певного її рівня шляхом впливу на об'єкт бюджетної безпеки.

Предметом бюджетної безпеки є бюджетні ресурси, кількісні та якісні характеристики бюджетної системи й параметри бюджетного процесу, внутрішні та зовнішні загрози, що оцінюються в процесі забезпечення бюджетної безпеки.

Таким чином, бюджетна безпека як характеристика дій держави є ґрунтовним критерієм ефективності її бюджетної політики, характер якої, вирішальним чином, визначає напрями національної стратегії розвитку. З огляду на це гарантування бюджетної безпеки є пріоритетним завданням діяльності держави у забезпеченні її соціально-економічного розвитку.

Показник бюджетної безпеки країни є дуже важливим і займає вагоме місце серед показників, що визначають її фінансову та економічну безпеку.

Результати визначення показників бюджетної безпеки України за 2004 – 2014 рр. з використанням методичних рекомендацій Міністерства економічного розвитку і торгівлі України щодо розрахунку рівня економічної безпеки наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка індикаторів бюджетної безпеки України за 2009 – 2014 рр. [8]

Рік	Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, %	Дефіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління, відсоток до ВВП	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %
2004	2,96	0,54	26,52	19,31
2005	1,80	-0,37	30,40	16,03
2006	0,70	0,37	31,60	9,33
2007	1,38	-0,26	30,50	6,38
2008	1,32	0,43	31,36	4,02
2009	3,90	2,02	29,90	19,24
2010	5,95	0,71	29,14	17,54
2011	1,81	0,87	30,66	21,86
2012	3,80	0,53	31,72	26,95
2013	4,42	-0,05	30,22	33,32
2014	4,98	0,06	29,10	47,68
Оптимальне значення показника	3	0	28	6
Критичне значення показника	10	-3;5	37	16

У процесі аналізу рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет було виявлено, що цей показник не мав стабільної динаміки, коливався в межах 26 – 32 % (рис. 1) і перебуває в межах оптимального та граничного значень (28 і 37% відповідно), що є ознакою існування тіньового сектора економіки та неефективності роботи уряду. Період зменшення спостерігається після світової економічної кризи 2008 – 2009 рр., внаслідок якої відбувався загальний спад виробництва й економіки в цілому, а це у свою чергу призвело до зменшення надходжень до бюджету. Також слід відзначити, що у зв'язку з нестабільною політичною ситуацією в країні протягом 2013 – 2014 рр. та зменшенням території України простежується негативна тенденція до зменшення цього показника і свідчить про погіршення стану бюджетної безпеки держави.

Поступове і системне зниження фіскального навантаження могло б збільшити доходи державного бюджету шляхом зменшення тіньового сектора економіки та створити підґрунтя для забезпечення оновлення основних виробничих фондів, технічного переоснащення, запровадження новітніх інноваційних технологій.

Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету протягом аналізованого періоду має тенденцію, яка спадає до 2008 р. (4,02%), а вже починаючи з 2009 р. збільшується і з кожним наступним роком має негативну динаміку до зростання і на кінець досліджуваного періоду складає 47,68% (рис. 1), що перевищує критичне значення втричі. Це показує збільшення боргового навантаження на державний бюджет, оскільки значна частина коштів, які могли бути направлені на потреби держави, відволікається і направляється на високооплачуване обслуговування боргу та погашення основної його суми, а це у свою чергу негативно відображається на стані економіки держави, уповільнює інноваційний розвиток та несприятливо впливає на соціальну сферу.

Показник дефіциту бюджетних і позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління значно коливається протягом 2000 – 2014 рр., тому простежити чітку тенденцію неможливо. Оскільки найефективнішим значенням такого показника є його наближення до 0, то у зв'язку із цим можна відзначити, що найбільш раціонально бюджетна політика здійснювалась у 2013 та 2014 рр., коли дефіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління склав -0,05 та 0,06% до ВВП відповідно. Найменше значення цього показника було зафіксоване у 2005 р. (-0,37 % до ВВП), а найбільше – у 2009 р. (2,02% до ВВП), а це негативно впливає на стан бюджетної безпеки країни. Такий значний відрив від оптимального значення цього показника у 2009 р. пояснюється наслідками світової економічної кризи 2008-2009 рр., яка негативно вплинула на ефективність управління державними фінансами. Слід відмітити, що протягом останніх років (2011 – 2014 рр.) простежується позитивна динаміка до наближення дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління до оптимального значення, що свідчить про виважену, раціональну й ефективну бюджетну політику України та поліпшення рівня бюджетної безпеки.

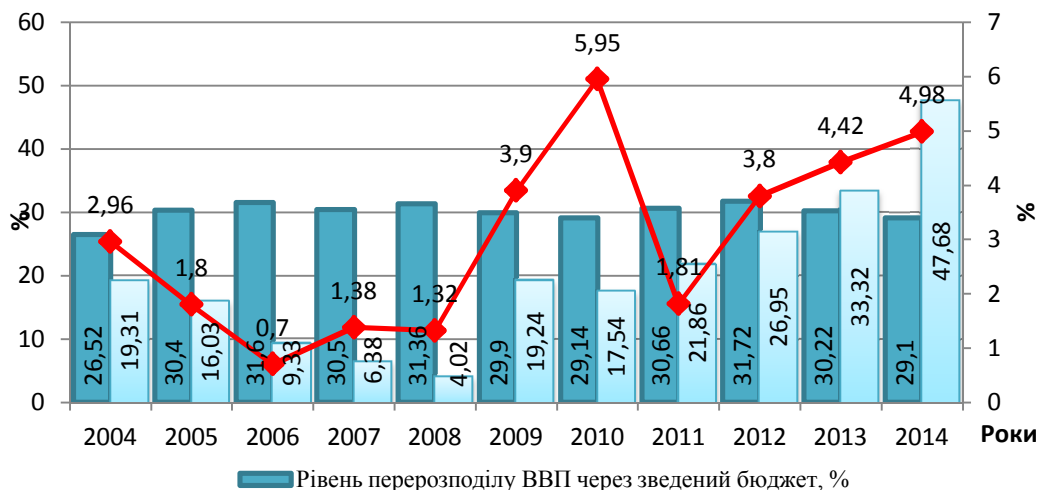

Рис. 1. Динаміка показників бюджетної безпеки України за 2004-2014 рр.

Одним із найвагоміших показників бюджетної безпеки держави є показник відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, який протягом 2004 – 2010 рр. мав негативну динаміку до зростання, що пояснюється перевищенням темпів приросту дефіциту державного бюджету

над темпами приросту валового внутрішнього продукту, проте у 2011 р. був зафіксований спад цього показника більше ніж удвічі (з 5,95% у 2010 р. до 1,81% у 2011 р.), що пояснюється подоланням наслідків світової економічної кризи та стабілізацією політичної ситуації в країні. Починаючи з 2012 р. відношення дефіциту державного бюджету до ВВП має негативну динаміку до зростання, яке забезпечене значним збільшенням дефіциту державного бюджету та перевищенням ним свого оптимального значення (3% відповідно до Маастрихтського договору) майже вдвічі, проте це значення не досягає критичного для такого показника. Зростання відношення дефіциту державного бюджету до ВВП у 2014 р. свідчить про погіршення загального стану економіки країни, неефективну політику держави щодо балансування бюджету на оптимізації дефіциту державного бюджету та нестабільну політичну ситуацію в країні, а все це зменшує рівень бюджетної безпеки.

Виходячи з дослідження показників бюджетної безпеки, можна зробити висновки щодо її незадовільного, але не критичного стану. За 2009 – 2014 рр. відбулося погіршення ситуації, зокрема за рахунок значного перевищення показника відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету над його оптимальним і критичним значеннями.

Незважаючи на те що, в процесі аналізу було визначено невідповідність певних показників бюджетної безпеки оптимальним значенням у цілому, можна стверджувати, що стан бюджетної безпеки України є низьким, проте не критичним. Але з метою недопущення погіршення наявної ситуації доцільно втілювати в життя низку заходів, які ставили б за мету зміцнення бюджетної безпеки України. Ці заходи повинні бути реалізованими за такими напрямками:

- оптимізація державного бюджету завдяки скороченню його видаткової частини, зокрема мінімізація витрат на державне управління та на збільшення капіталу нерентабельних підприємств;
- зменшення обсягів зовнішніх запозичень і скорочення їх частки на фінансування дефіциту зведеного бюджету;
- державна підтримка розвитку високотехнологічних галузей та інноваційних нововведень у виробництво, яке може бути направлено на експорт, що у свою чергу стане основою посилення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та припливу капіталу до України.

Рівень бюджетної безпеки прямо пропорційно залежить від показників стійкості фінансової системи країни. Власне, фінансова система являє собою сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми й методи обміну, розподілу і перерозподілу ВВП, відповідну систему фінансових органів та інститутів.

До основних показників, що характеризують стійкість фінансової системи держави, належить ВВП та інфляція (рис. 2).

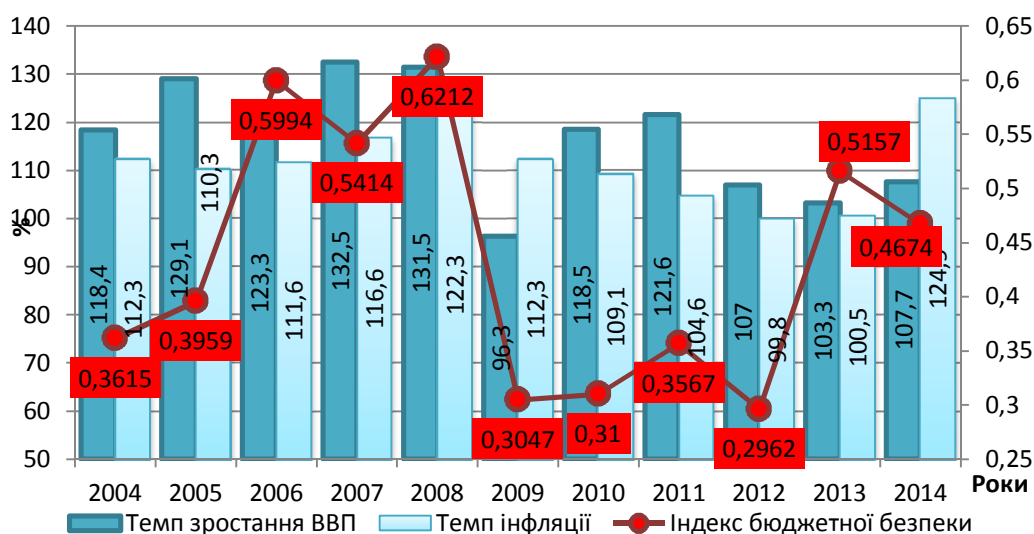

Рис. 2. Динаміка основних показників стійкості фінансової системи держави та індексу бюджетної безпеки

Відповідно до виконаного аналізу було виявлено, що починаючи з 2009 року як темп зростання ВВП, так і індекс бюджетної безпеки мали негативну динаміку до зменшення, а темп інфляції на кінець періоду зріс, що дозволяє говорити про погіршення стану бюджетної безпеки та стійкості фінансової системи України протягом останніх років. З метою виведення цих показників на високий рівень потрібно вжити ряд заходів, до яких можна віднести:

- посилення контролю за раціональним і ефективним здійсненням видатків бюджетів усіх рівнів з метою скорочення дефіциту бюджету і призупинення інфляційних процесів у державі;
- активізацію контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємницьких структур усіх форм власності шляхом уведення в дію нових законодавчих актів, а також розроблення державних програм з приводу захисту національного товаровиробника;
- здійснення заходів організаційного й економічного характеру по реорганізації державних підприємств, що випускають продукцію, яка не користується попитом;
- продовження роботи із зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування і забезпечення фінансової незалежності;
- розроблення та обґрунтування принципів державної політики доходів для бюджетів різних рівнів;
- забезпечення повного і своєчасного погашення зовнішнього й внутрішнього державного боргу та його обслуговування;
- створення сприятливих умов для залучення іноземних стратегічних інвесторів, віддаючи перевагу прямим закордонним інвестиціям;
- ведення активної та цілеспрямованої діяльності щодо скорочення тіньового сектора економіки, повернення закордонних кредитів, одержаних підприємствами під гарантії уряду.

З метою визначення рівня бюджетної безпеки України потрібно перейти від абсолютних до нормованих значень індикаторів, що змінюються від 0 до 1. При цьому, з метою забезпечення однакової інформаційної спрямованості показників, їх поділяють на стимулятори та дестимулятори.

Усі індикатори бюджетної безпеки розглядаються як дестимулятори, оскільки внаслідок зростання їх абсолютних значень стан безпеки погіршується [1]. Відповідно як нормувальне значення обирається мінімальне значення показника за досліджуваний період (табл. 2), і розраховуються нормалізовані значення за формулою

$$X_{\text{норм},t} = \frac{X_{\text{min},t}}{X_{\text{стат},t}}, \quad (1)$$

де $X_{\text{норм},t}$ – нормалізоване значення індикатора за рік t ;

$X_{\text{min},t}$ – мінімальне значення індикатора бюджетної безпеки за досліджуваний період;

$X_{\text{стат},t}$ – статистичне значення індикатора бюджетної безпеки за рік t [11].

З використанням вагових коефіцієнтів бюджетної безпеки, наведених у методиці розрахунку економічної безпеки, інтегральний індекс бюджетної безпеки визначають за такою формулою:

$$I_{\text{ББ}i} = \sum_{j=1}^n a_{ji} * z_{ji}, \quad (2)$$

де $I_{\text{ББ}i}$ – інтегральний індекс бюджетної безпеки в i -му році;

a_{ji} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь впливу j -го показника на інтегральний індекс в i -му році;

z_{ji} – нормовані значення j -го показника в i -му році [11].

Отримані дані щодо нормування показників та інтегрального індексу бюджетної безпеки України за 2004 – 2014 рр. відображено у таблиці 2.

Після розрахунку значення інтегрального індексу слід його порівняти зі значеннями інтервалів з низьким, оптимальним та високим рівнями бюджетної безпеки:

- нижній граничний стан характеризується значеннями інтегрального індексу в межах від 0 до 0,496 і нижній пороговий стан – при значеннях інтегрального індексу в межах від 0,497 до 0,557;

- межі оптимального стану встановлюються значеннями інтегрального індексу від 0,558 до 0,658;

- верхній пороговий стан спостерігається при значеннях інтегрального індексу від 0,659 до 0,777, а верхній граничний стан – при значеннях, які перевищують 0,777 [1].

Таблиця 2

Динаміка нормованих показників та інтегрального індексу бюджетної безпеки України за 2004 – 2014 рр.

Рік	Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП	Дефіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету	Інтегральний індекс бюджетної безпеки
Нормалізовані значення індикаторів					
2004	0,2365	0,0926	1	0,2082	0,3615
2005	0,3889	0,1351	0,8724	0,2508	0,3959
2006	1	0,1351	0,8392	0,4309	0,5994
2007	0,5072	0,1923	0,8695	0,6301	0,5414
2008	0,5303	0,1163	0,8457	1	0,6212
2009	0,1795	0,0248	0,8870	0,2089	0,3047
2010	0,1176	0,0704	0,9101	0,2292	0,3100
2011	0,3867	0,0575	0,8650	0,1839	0,3567
2012	0,1842	0,0943	0,8361	0,1492	0,2962
2013	0,1584	1	0,8776	0,1206	0,5157
2014	0,1406	0,8333	0,9113	0,0843	0,4674
Мінімальні значення	0,7	0,05	26,52	4,02	-
Вагові коефіцієнти	0,2671	0,2482	0,2203	0,2644	-

Оцінивши інтегральний індекс бюджетної безпеки, можна зробити висновок, що лише у 2006 р. та 2008 р. спостерігався оптимальний рівень бюджетної безпеки, а у 2007 р. та 2013 р. її рівень знаходився в межах нижнього порогового стану. Протягом інших років простежується низький рівень, що відбувається через значну амплітуду коливань показників та їх невідповідність оптимальним значенням.

Отже, рівень бюджетної безпеки України протягом 2004 – 2014 рр. знаходився на рівні, який потрібно підвищувати, тому з метою його поліпшення необхідно:

- забезпечити прийняття державного бюджету без дефіциту або хоча б вивести його на мінімальний рівень (3% від ВВП відповідно до Маастрихтського договору);
- більш раціонально здійснювати розподіл бюджетних видатків;
- створити ефективну систему контролю за використанням бюджетних коштів;
- посилити контроль над платіжною дисципліною всіх суб'єктів господарської діяльності;
- удосконалити діючу методику, увівши додаткові індикатори бюджетної безпеки, які ширше охоплювали б використання й залучення бюджетних коштів;
- удосконалити нормативно-правову базу щодо формування дохідної та видаткової частин бюджету з метою зниження ризиків їх невиконання. Також доцільно здійснювати постійний моніторинг і аналіз умов, чинників та загроз бюджетній безпеці і на їх основі прогнозувати значення показників у перспективі, розробляти та здійснювати конкретні заходи щодо підвищення рівня бюджетної безпеки й подальшого його підтримання на належному рівні. Важливим для поліпшення рівня бюджетної безпеки України є здійснення оптимальної податкової політики в контексті зростання загального обсягу бюджетних доходів для виконання державних функцій; удосконалення інструментів залучення до інвестиційної сфери заощаджень приватного сектора та доходів населення країни; підвищення оптимальності бюджетних витрат за рахунок застосування програмно-цільових засад діяльності, орієнтація бюджетної системи на досягнення конкретних результатів на перспективу й інноваційний розвиток виробництва.

Висновки. Таким чином, сучасний стан бюджетної безпеки в умовах прискорення глобалізації світового господарства доводить низьку ефективність класичних підходів до її гарантування та необхідність розроблення нового інструментарію її аналізу і напрямів забезпечення, оскільки бюджетна безпека є гарантом державної незалежності України, умовою її прогресивного економічного розвитку та зростання добробуту громадян. Для цього потрібно продовжувати роботу з реформування податкової системи, зменшивши податковий тягар для товаровиробників, що провокує несплату податків до бюджету та збільшує тіньовий сектор

економіки. Унаслідок цього недоотримується значна частина коштів до бюджету, що збільшує його дефіцит та негативно відображається на розвитку економіки та рівні життя населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабець І.Г. Методичні підходи до оцінювання бюджетної безпеки України / І.Г. Бабець // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – № 23.1.
2. Бюджетний процес в Україні: стан та проблеми інституційного забезпечення: [монографія] / З.С. Варналій, Т.В. Бугай, С.В. Онищенко. – Полтава: ПолтНТУ, 2014. – 271 с.
3. Кишакевич Б.Ю. Формування системи фінансової безпеки України в умовах глобалізації / Б.Ю. Кишакевич // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.7. – С. 205
4. Комарницький І.М. Сутність і шляхи забезпечення фінансової безпеки держави [Текст] / І.М.Комарницький, І.А. Франів, Б.М. Комарницький // Науковий вісник Національного університету ДПС України(економіка, право). – 2010. – Вип. 2(49). – С. 22 – 28.
5. Луцик-Дубова Т.О. Проблеми бюджетної безпеки держави / Т.О. Луцик-Дубова // Економетричний аналіз. – 2013. – № 13.
6. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minfin.gov.ua.
7. Про Державний бюджет України на 2013 рік: Закон України від 06.12.2012 № 5515-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua/>
8. Про Державний бюджет України на 2014 рік: Закон України від 16.01.2014 № 719-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua/>
9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738
10. Савицька О. Оцінка та шляхи забезпечення фінансової безпеки України / О. Савицька // Економічний форум. – 2012. – № 3. – С. 14.
11. Соловійов В.І. Фінансова безпека як основоположний фактор незалежності держави / В.І. Соловійов // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 3 (15). – С. 148.
12. Федосов В.М. Бюджетна система: підруч. / за наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури; Тернопіль: Економічна думка, 2012. – 871 с.

УДК 336.145.1

Онищенко Світлана Володимирівна кандидат економічних наук, доцент. **Голян Яна Сергіївна.** Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка. **Сучасні тенденції бюджетної безпеки України.** Розглянуто особливості формування бюджетної безпеки держави й установлено, що системно низький рівень бюджетної безпеки держави зумовлює необхідність запровадження дієвих механізмів розвитку фінансової системи України. Проаналізовано динаміку дефіциту державного бюджету та показників бюджетної безпеки. Визначено рівень бюджетної безпеки України та обґрунтовано напрями його поліпшення.

Ключові слова: бюджетна безпека, дефіцит бюджету, доходи, видатки, державний борг.

УДК 336.145.1

Онищенко Светлана Владимировна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и банковского дела. **Голян Яна Сергеевна.** Полтавский национальный технический университет им. Ю. Кондратюка. **Современные тенденции бюджетной безопасности Украины.** Рассмотрены особенности формирования бюджетной безопасности государства установлено, что системно низкий уровень бюджетной безопасности государства обуславливает необходимость внедрения действенных механизмов развития финансовой системы Украины. Проанализирована динамика дефицита государственного бюджета и показателей бюджетной безопасности. Определен уровень бюджетной безопасности Украины, и обоснованы направления его улучшения.

Ключевые слова: бюджетная безопасность, дефицит бюджета, доходы, расходы, государственный долг.

UDC 336.145.1

Onyshchenko S.V., PhD, Associate Professor. **Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University.** **Holyan Ya.S.,** Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University. **Security trends of Ukraine's budget.** The article considers formation of the state's budgetary security. It is determined that low levels of the state budgetary system's security necessitates implementation of efficient mechanisms for Ukraine's financial system development. The study analyzes the budget deficit dynamics and fiscal security performance. The level of budgetary security of Ukraine and trends of its improvement have been determined.

Key words: budget security, deficit of budget, revenues, expenditures, public debt.